

УДК 343.98

Є.В. Дехтярьов

**ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ДОПИТУ ОСОБИ,
ЯКА ПІДОЗРЮЄТЬСЯ У ВЧИНЕННІ ШАХРАЙСТВА
В СФЕРІ ВИКОНАННЯ ГОСПОДАРЬСЬКО-
ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ**

У статті розглядаються тактичні особливості проведення допиту особи, яка підозрюється у вчиненні шахрайства в сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань, визначаються шляхи вдосконалення слідчої практики у цьому напрямі.

Ключові слова: допит підозрюваного, шахрайство, сфера виконання господарсько-договірних зобов'язань, тактичний прийом, звукозапис, пред'явлення доказів, фіксація показань.

В статье рассматриваются тактические особенности проведения допроса лица, подозреваемого в совершении мошенничества в сфере исполнения хозяйственно-договорных обязательств, определяются пути совершенствования следственной практики в этом направлении.

Ключевые слова: допрос подозреваемого, мошенничество, сфера исполнения хозяйственно-договорных обязательств, тактический прием, звукозапись, предъявление доказательств, фиксация показаний.

The article deals with the tactical features of the questioning of the person suspected in committing fraud in the sphere of execution of economic-contractual obligations and identifies ways to improve investigative practice in this regard.

Key words: questioning of the suspect, fraud, sphere of execution of economic-contractual obligations, tactical means, sound recording, the presentation of evidence, the commit statement.

Ефективність розслідування злочинів значною мірою визначається грамотною побудовою тактики проведення тих слідчих дій, які безпосередньо дозволяють встановити обставини, що підлягають доказуванню у кримінальній справі. Одним із таких процесуальних засобів є допит підозрюваного (обвинуваченого). І хоча традиційно вважається, що зроблене допитуваним зізнання у вчиненні злочину завжди потребує всебічного підтвердження іншими фактичними даними, з погляду вирішення основних завдань, які постають перед слідчим, його значимість важко переоцінити. Оскільки шире зізнання дає змогу швидко та з найменшими витратами сил і засобів зібрати необхідні докази, та, навпаки, у разі його відсутності, затягти тривалість розслідування, перешкодити встановленню об'єктивної істини.

Незважаючи на те, що тактичним особливостям проведення допитів підозрюваних (обвинувачених) присвячені роботи таких видатних вчених, як О.Я. Баєв, В.П. Бахін, О.М. Васильєв, В.О. Коновалова, М.І. Порубов, А.Р. Ратінов, М.В. Салтєвський, В.Ю. Шепітько та інших, їх дослідження не вичерпують багатогранність проблеми, а скоріше утворюють фундаментальну базу для подальшого розгляду цього питання. Адже процесуальні та криміналістичні основи отримання показань підозрюваних (обвинувачених) і до цього часу становлять чималий науковий інтерес, потребують подальшого дослідження з урахуванням вдосконалення окремих форм злочинної діяльності. Передусім це стосується тих кримінальних злочинів, способи вчинення яких із переходом до ринкових відносин якісно змінилися. На жаль, сьогодні, як свідчить ознайомлення з юридичною літературою та узагальнення матеріалів кримінальних справ, одним із таких злочинів є заволодіння чужим майном шляхом обману та зловживання довірою, поширення якого створює реальну загрозу для всіх учасників відносин, які задіяні у виготовленні та реалізації продукції, виконанні робіт або наданні послуг вартісного характеру¹.

Тому, з урахуванням наведеного, важливого практичного значення набуває проблема висвітлення ключових особливостей підготовки та тактики допиту підозрюваних у вчиненні шахрайства в сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань, що становить **мету** запропонованої статті.

Безумовно, запорукою результативності допиту підозрюваного під час розслідування будь-якого злочину є ретельна *підготовка* до його проведення. Умовно в справах про шахрайство у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань систему дій слідчого в цьому аспекті можна поділити на такі напрями:

а) *організаційний* - забезпечує раціональне проведення допиту з позиції належного використання можливостей слідчого. Насамперед, ідеться про вирішення питання, пов'язаного із використанням технічних засобів. І хоча результати вивчення матеріалів кримінальних справ переконливо свідчать про те, що звукозапис (відеозапис) під час проведення допитів цієї категорії осіб не отримав широкого ви-

¹ Більш докладніше про способи вчинення шахрайств у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань див.: Дехтярьов Є.В. Класифікація способів заволодіння грошовими коштами під час вчинення шахрайств у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань / Є.В. Дехтярьов // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. - 2010. - №1. - С. 139-145.

користання, видається, його застосування є важливим криміналістичним прийомом, який допоможе запобігти даванню неправдивих показань, зафіксувати психологічну реакцію допитуваного на несподівані запитання та пред'явлення доказів. Переваги використання звукозапису під час отримання показань підозрюваних у вчиненні шахрайства яскраво підтверджують твердження О.В. Сорокевича, який відзначив: "Застосування звукозапису суттєво змінює умови проведення допиту, впливає на характер поведінки допитуваного. Тільки протокольна форма фіксації показань дає можливість допитуваному вільно й безперешкодно маневрувати ... допитуваний може застосовувати різні способи затягування часу: просто мовчати, поставити зустрічне запитання, зробити відвернену заяву, вступити в дискусію із несуттєвого питання, не мотивовано послатися на погане самопочуття, поставити свої умови тощо. Звукозапис повністю виключає або значно ускладнює використання всіх названих способів маскування розгубленості, прагнення ухилитися від питань для виграшу часу й обмірковування відповідей"¹. А враховуючи те, що в слідчій практиці з розслідування досліджуваної категорії злочинів мають місце випадки активної протидії слідчому, починаючи від відмови підозрюваного підписати протокол допиту після його складення, закінчуючи заявами про психологічний тиск на нього під час проведення слідчої дії, то в найбільш складних випадках, а також у разі пред'явлення доказів, неодмінно, при допиті завжди повинен проводитися звукозапис або відесзапис;

б) *тактичний* – вибір відповідних засобів і прийомів для вирішення конкретних завдань допиту. Як вже відзначалось, слідчий під час допиту зазвичай стикається непохитною позицією підозрюваних, яка полягає в невизнанні своєї провини та активній протидії розслідуванню. У цих випадках, з метою послідовного викриття неправди та поступового формування установок на надання правдивих показань, акцент у роботі слідчого повинен робитися на широкому використанні можливостей з пред'явлення доказів допитуваному. При цьому можливі два варіанти реалізації слідчим наявної в нього сукупності доказів. Перший – це пред'явлення доказів під час проведення декількох допитів, що послідовно змінюють один одного. Другий – всієї сукупності зібраних доказів на одному з допитів підозрюваного,

¹ Див.: Сорокевич А.В. Тактические приемы применения звукозаписи в допросе подозреваемых и обвиняемых / А.В. Сорокевич // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1972. – Выпуск 9. – С. 62.

спеціально призначеному для його викриття. Як свідчить практика, обидва з них досить успішно використовуються для отримання правдивих показань. Як правило послідовне пред'явлення системи доказів на низці допитів здійснюється в тих випадках, коли: підозрюваний вчинив декілька злочинів, що не дозволяє одночасно з'ясувати обставини протиправної діяльності під час проведення однієї слідчої дії; відсутності можливості отримання окремих доказів у короткі терміни (наприклад, у зв'язку з міжрегіональним характером вчинення шахрайства). В усіх інших випадках, на нашу думку, пред'явлення доказів повинно здійснюватися на одному допиті;

в) *змістовний* - визначення повноти та взаємозв'язку обставин, що підлягають з'ясуванню в ході проведення допиту. В результаті вивчення матеріалів кримінальних справ ми дійшли висновку, що перелік обставин, які підлягають встановленню, носить широкий характер, у зв'язку з чим можна виділити два алгоритми дій слідчого. Один полягає в тому, що спочатку встановлюються відомості, що характеризують особу, яка підозрюється у вчиненні шахрайства, та характер фінансово-господарської діяльності підпорядкованого йому підприємства, а вже потім досліджуються питання, пов'язані з фактом вчинення злочину. Йдеться про детальне з'ясування обставин, пов'язаних із освітнім рівнем, загальними відомостями про трудовий стаж підозрюваного, його посадовим становищем та повноваженнями, особливостями господарської діяльності підпорядкованого йому підприємства, організацією бухгалтерського обліку на ньому, штатом співробітників тощо. Інший, алгоритм виглядає так: спочатку встановлюються обставини, пов'язані з подією злочину, а вже потім з'ясовуються питання, які сприяли його вчиненню, а також відомості, які характеризують особу підозрюваного. Слід відзначити, що згідно з результатами вивчення матеріалів кримінальних справ саме перший із наведених варіантів дій слідчого найбільше зарекомендував себе під час проведення допитів цієї категорії осіб. До речі, окреслений тактичний прийом в юридичній літературі отримав назву "поділ вільної розповіді". На думку М.І. Кулагіна, його застосування обумовлюється тим, що встановлення другорядних обставин, пов'язаних із подією злочину та особою підозрюваного, не дають допитуваному можливості для маневрування в ході з'ясування більш суттєвих фактів¹. Наприклад, розгорнуте встановлення рівня освіти, кваліфікації

¹ Див.: Кулагин Н.И. Использование звукозаписи в расследовании преступлений / Н.И. Кулагин // Правоведение. - 1975. - № 1. - С. 117.

та професійного досвіду підозрюваного не дозволить йому зробити посилання на свою необізнаність в окремих економічних або юридичних питаннях під час укладання господарських договорів та їх виконання.

Треба відзначити, що підготовча стадія допиту підозрюваного у вчиненні шахрайства у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань повинна завершуватися складанням письмового плану, який має являти собою не суворий алгоритм певних питань, а розгорнуту перспективу діалогу, в залежності від інформації, що повідомляє допитуваний.

Якщо звернутися безпосередньо до тактичних особливостей *проведення допиту* підозрюваного у вчиненні шахрайства в сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань, то слідчому слід врахувати обставину, що однією з істотних властивостей цих осіб є постійна готовність використовувати обман, винахідливість у його застосуванні. Так, зазначений тип злочинців характеризується психологічною стійкістю та володінням прийомами й методами психологічного впливу на людину – переконанням і навіюванням¹. Типовою особливістю цих злочинців є наявність досконалих комунікативних якостей: вміння налаштовувати контакт, розташовувати до себе. Більшість із них мають здібність до певної манери поведінки зі співбесідниками різних за складом характеру, щоб, за необхідності, обрати такий спосіб взаємовідносин, який є найбільш вигідним для відстоювання своєї позиції в ході проведення слідчих дій. Зазначене вимагає від слідчого прояву рішучості у встановленні тих або інших обставин справи, критично ставитися до поведінки допитуваного та змісту його показань. Цілком логічно, що за цих умов важливу роль у подоланні протидії допитуваного відіграє таке оперування доказами, яке дозволяє викликати в підозрюваного впевненість у тому, що слідство має в своєму розпорядженні певні та беззаперечні фактичні дані про його причетність до обманного заволодіння майном.

Головною ж рисою застосування тактичних прийомів під час допиту підозрюваних у вчиненні шахрайства є використання методу

¹ Див.: Борисова С.И. Психологические особенности лиц, совершивших мошенничество и их учет при расследовании преступлений / С.И. Борисова // Прикладная юридическая психология. – 2008. – № 1. – С. 112; Мусієнко О.Л. Теоретичні засади розслідування шахрайства в сучасних умовах: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Кримінальний процес; криміналістика та судова експертиза" / Олег Леонідович Мусієнко. – Х, 2007. – С. 6.

пред'явлення доказів за наростаючою. Саме в цьому разі створюється сприятлива обстановка, коли неправдиві свідчення підозрюваного спростовуються новим пред'явленим доказом. Такий порядок реалізації наявного в слідчого доказового матеріалу ґрунтується на тому, що не рекомендується пред'являти його весь одразу, адже не виключається можливість того, що з урахуванням обізнаності, підозрюваний може висунути не тільки правдоподібну, але й складно спростовувальну версію.

Варто зауважити, що достатньо ефективно під час допитів зазначеної категорії осіб зарекомендував себе такий тактичний прийом, як "мислення вголос". Його сутність полягає в тому, що перед підозрюваним розгортаються варіанти його поведінки з урахуванням повідомлення ним неправдивих відомостей, з переліченням шляхів та засобів спростування цих показань та викриття неправди¹. Дієвість цього прийому особливо підтверджується під час допитів жінок, які підозрюються у вчиненні шахрайства у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань.

За даними, отриманими в ході інтерв'ювання слідчих, встановлено, що доволі часто допитувані перешкоджають ефективному проведенню слідчої дії. По-перше, в окремих випадках твердження підозрюваного не виходять за межі заздалегідь відомої слідчому інформації. По-друге, допитувані часто уникають прямих відповідей на конкретні запитання слідчого, посилаючись на свою необізнаність або безпам'ятство. Як наслідок, під час проведення допиту таких осіб великий обсяг криміналістично-значущої інформації одержується шляхом побудови логічно несуперечливої системи запитань, які ставляться допитуваному. Серед них більшість складають контрольні, уточнюючі та запитання, які доповнюють отримані показання.

Природно, що якість інформації, отриманої під час допиту, а отже й результативність слідчої дії загалом, напряму залежить від особливостей її фіксації. Торкаючись цього питання хотілось би відзначити, що особливості мови підозрюваних у вчиненні шахрайства іноді не сприяє якісному та чіткому фіксуванню інформації, повідомленої ними. У більшості випадків під час провадження досудового слідства, вдаючись до заплутаних висловлювань, широких узагальнень під час надання показань, вже в суді підсудний, у силу їх неоднозначності, посилається на те, що слідчий невірною зрозумів його

¹ Див.: Ратинів А.Р. Лжесвідетельство (Происхождение, предотвращение и разоблачение ложных показаний) / А.Р. Ратинів, Ю.П. Адамов. - Москва, 1976. - С. 76.

висловлювання під час проведення допиту, та відмовляється від них. Це вимагає від слідчого ретельної уваги до особливостей фіксації показань допитуваного в протоколі слідчої дії.

Звісно, окреслені проблеми, шляхи їх вирішення та запропоновані рекомендації щодо підготовки та проведення допиту не можуть охопити всього різноманіття ситуацій, що виникають під час розслідування шахрайств. Утім, ми вважаємо, що врахування наведених положень у діяльності слідчих дозволить уникнути суттєвих помилок під час прийняття як процесуальних, так і тактичних рішень, сприятиме визначенню оптимальних прийомів отримання показань підозрюваних у заволодінні чужим майном шляхом обману та зловживання довірою у сфері виконання господарсько-договірних зобов'язань.